

Bebådelsemotivet

Johan Curmans artikel i föregående häfte av *Rig* är ett gott exempel på vad som kan utvinnas ur en komparativ motivstudie. En gammal fotografiregel säger ”ju mindre bländare desto större skärpedjup”. När man som jag redovisat olika boktryckares totalproduktion av kistebrev är djupanalyser av enskilda motiv självfallet inte möjliga, men en sådan vidvinkelpresentation kan å andra sidan ge uppslag till fortsatta forskningar.

I min egen motivforskning har jag haft som tumregel att utgå ifrån ovanliga motiv, eftersom det då är lättare att knäcka den kod som löser förlageproblematiken. Studien ”Caritas Romana och de bevingade dygderna” i *Rig* 1969 är det första och bästa exemplet. Dygderna var älsklingsmotiv under renässansen, men de bevingade dygderna reducerade förlagemöjligheterna väsentligt och ledde till problemets lösning.

Johan Curman väljer tvärtom ett mycket vanligt motiv i den kristna ikonografin, vilket gör det svårare att finna förlagorna (jfr *Lexikon der christlichen Ikonographie* 4, 1972 sp. 422 ff.). Men det finns så många andra intressanta frågor på vägen. En sådan är vad Maria håller på med när hon överraskas av ängeln Gabriel. I Curmans bildsvit återfinns man henne vid läspulpeten eller bönboken. Förebilden är senmedeltidens högt bildade och fromma adelskvinna som ofta överträffade mannen i boklig bildning. Men Curman lyfter också fram Merians bibelbild från 1627, där Maria sitter med en sypöl i knäet och en korg med garn och sax bredvid (bild 12). Det är en flickgestalt av mera borgerligt ursprung. Jag har visat att denna ikonografiska tradition från barocken upptagits av en av våra tidiga bonadsmålare, Nils Lundbergh i Södra Unnaryd, låt vara att han utbytt sypölen mot en sybåge (*Vetenskaps societetens i Lund Årsbok* 1991). Enligt Birgittas revelationes var det ju jungfru Maria själv som hjälpte henne att komma tillrätta med sitt broderi som ung flicka. Ett tredje alternativ är att Maria spinner purpurgarnet till förlåten i templet, vilket har en direkt förebild i framställningarna av Eva efter syndafallet (Mereth Lindgren i *Maria i Sverige under tusen år*, 1996: 385 ff.).

Curmans frågeställning höger eller vänster har också ikonologiskt intresse. I en uppmärksam uppsats i *Rig* 1987 har Kerstin Arcadius applicerat den på de sydsvenska bonadernas placering i bondstugan. Curman har otvivelaktigt träffat rätt, då han pekar på att välsignelsen skall utföras med *dextra*, dvs. högra ar-

men och handen. Jag har därför uppenbarligen haft tur då jag valde Nils Eric Lundströms kistebrev som omslagsbild till *Kistebrev tryckta i Jönköping*. Genom att observera med vilken hand ängeln utför välsignelsen kan Curman avgöra vilka kistebrev som är spegelvända. Men tyvärr hjälper oss denna ”handregel” bara ifråga om välsignelsemotiv.

En annan fråga är vad ängeln håller i handen. Att det inte är en blomma av det slag vi medför till värdinnan vid en bjudning är alldeles klart. I själva verket dubbleras lilje- och jungfrulighetssymboliken genom att en bukett liljor samtidigt står i en vas i en fönsternisch eller på golvet i Marias kammare. Curman pekar på att liljan i änglens hand också kan utgöras av en stav som visar att Gabriel var befullmäktigad att framföra sitt budskap. Ett tidigt exempel är Jan van Eycks (1390–1441) bebådelsemålning i Eremitaget, där Gabriel är klädd i en praktfull kåpa med krona och scepter som en himmelsk furste.

Curman snuddar vid frågan om sängens eventuella anknytning till konceptionen. Den är varken otillbörlig eller oväsentlig. Mereth Lindgren har visat att daggens fuktande av Gideons fäll i Gamla testamentet fungerat som en prefigurationsbild för Marias befruktning (Lindgren a.a. s. 390). Men detta betyder inte att sängen har något med Josef att göra. Den är en influens av den senmedeltida brudmystiken liksom framhävandet av förhänget som syftar på Marias kyskhets, så t.ex. hos Sandro Botticelli (1445–1510).

Liljestängeln i Josefs hand, som bl.a. finns på det vackra kistebrevet med Josef och Jesusbarnet (Bringéus 1999:114 f.), leder sitt ursprung till legenden om Marias friare. Endast Josefs käpp blomstrade, och på Rafaels bild av Marias och Josefs trolovning (a.a. s. 89) möter vi inte bara Josefs grönskande käpp utan kan också se hur en annan friare i besvikelsen över att vara försmådd bryter sin sterila käpp över knäet. Också här finns en gammaltestamentlig förebild, nämligen Arons grönskande stav (Lindgren a.a. s. 391 ff.).

Kistebrevstryckarnas bilder återspeglar alltså olika lager i den kristna ikonografin och symboliken. Det viktigaste i Curmans artikel är likväl motivens spegelvändning. Där lämnar han ett observandum för fortsatt forskning och visar nyttan av att beakta eventuell spegelvändning vid upprättandet av kistebrevens typografiska genealogi. Jag har själv på liknande sätt brukat ett ”stemma” för att klargöra sammanhanget mellan olika varianter av kistebrevet ”Biblisk resekarta” (*Blekingeboken* 1985). Genom sådant ”finlir” kan det t.o.m.

gå att fastslå vilken upplaga av ett bestämt kistebrev från ett bestämt tryckeri som kommit till användning av en bonadsmålare, brodös eller väverska. Inte minst på de skånska agedynorna var just bebådelsemotivet vanligt.

Johan Curman överlåter likväl åt andra att söka förlagan till de dansk-skånska kistebreven med bebådelsemotivet. Eftersom många danska kistebrevstryckare kom från Tyskland, eller hade nära kontakter med Tyskland, är det uppenbarligen här vi bör söka den. I *Populäre Druckgraphik Europas, Deutschland* (München 1975, bild 79) återger Wolfgang Brückner ett kolorerat träsnitt tryckt av Johann Philipp Kautzhammer i Lübeck omkring 1630, som kan utgöra förlagan och som i varje fall för bildtypen ytterligare ett sekel tillbaka (se omslagsbilden). Vi finner blomsterurnan med dubbla hänklar och änglen med stav i vänster hand, kring vilken finns en banderoll. Höger hand är fri för välsignelsegesten. Även övriga detaljer, t.ex. framställningen av ängeln, stengolvet och sängen med förhänge, överensstämmer med det tyska träsnittet. Detta har förenklats i Danmark och staven med banderollen, som avslutas med en blomsterliknande knopp, har förvandlats till en blomma. Jfr Max Hasse, Maria und die Heiligen im protestantischen Lübeck, i *Nordelbingen. Beiträge zur Kunst und Kulturgeschichte* 34 (1965), s. 72–89. En grönskande kvist i Gabriels hand möter vi redan under högmedeltiden, men på 1400-talet liksom under 1500-talet får den en tydligare likhet med en lilja, jungfrulighetens symbol.

Vad slutligen gäller den amforaformade blomsterurnan möter denna redan på Simone Martinos målning i Uffizierna (1285–1344). Också till denna har symbolik knutits. Maria är själv ett Guds käril. Denna bildkonvention, som blev särskilt vanlig under renässansen, är i sin tur förebild både till de sydsvenska bonadsmålarernas blomstermålningar och dalmålarernas kurbitsmålningar (N.-A. Bringéus, Kurbitsen – en dalasymbol, i *Från kulturdagarna i Bonäs bygdegård den 28 och 29 juni 1982*).

Nils-Arvid Bringéus

Svenska kulturkontakter med öst

Akademiska festskrifter är omvittnat besvärliga att recensera. Hela genren har ju kommit till p.g.a. kollegernas önskan att glädja en professor som fyller jämna år – och artikelbuketten blir i många fall en ojämn blandning av akademiska rosor, eterner och förgätmigej.

Vänboken *Bröd och salt* (red. Roger Gyllin, Ingvar Svanberg & Ingmar Söhrman, Uppsala 1998) är dock sammanhållen av mer än skribenternas välvilja mot Uppsalaprofessorn Sven Gustavsson. Artiklarna i volymen har ett gemensamt tema: svenska kulturkontakter med öst, dvs. möten mellan svenska resenärer å ena sidan och Östeuropa och Ryssland å den andra från 1600-talet till idag.

Både boktiteln och bilden som pryder omslaget kan tyckas något missvisande: man väntar sig ett folkloristiskt innehåll när man ser en teckning av det unga slaviska paret i folkdräkt i färd med att överlämna bröd och salt, en rituell välkomst- och välgångsgest.

På bokomslagets baksida förklaras det att på ryska betyder bröd och salt gästfrihet: ”Under alla tider fram till idag har resenärer och besökande från Sverige mött denna sedvänja. Inte alltid har samma gästfrihet vederfarits besökare från öst...”

I den bemärkelsen är boktiteln och omslagsbilden relevanta, fastän bägge skulle eventuellt framkalla högre resonans ifall något mer av den rika slaviska folktraditionen fick belysas istället för att reduceras till en prydnad.

Men recensioner skall ju helst handla om sådant som finns i boken, och inte om sådant som fattas. Sven Gustavsson är lingvist, och de flesta bidragen skrivna av lingvistikkolleger handlar på ett eller annat sätt om språkkunniga svenskars kontakter med Östeuropa och Ryssland. Tiden från medeltiden till våra dagar är framställd genom presentationer och prestationer av sådana gestalter som bl.a. Petrus Petrejus och Erich Palmquist som spionerade på det stora grannlandet Ryssland, språkmannen Johan Gabriel Sparwenfeld, forskningsresanden Sven Hedin, litteraturhistorikern Fredrik Böök, författaren Artur Lundkvist, romanisten Alf Lombard.

Med en imponerande kunnighet och tidvis med språklig briljans skriver de lärda författarna om svenska män i höga samhällspositioner och deras märkvärdiga färder och upplevelser i österled. Ett exotiskt komplement till den slaviska och östeuropeiska kultursfären är det